

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQNING TOVUSH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Sevara Maxmudova,

Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

dr.sevararana94@gmail.com

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIIYA
Qabul qilindi: 12-yanvar 2026-yil Tasdiqlandi: 15-yanvar 2026-yil Jurnal soni: 17 Maqola raqami: 55 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1405 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS fonetika, diksiya, nuqt, tovush, artikulyatsiya, ovoz, taqlid, talaffuz, muloqot.	Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning tovush madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari, metodik yo'nalishlari hamda amaliy mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda ona tilidagi tovushlarning to'g'ri talaffuzini rivojlantirish, fonematik eshitish, artikulyatsion apparat harakatchanligi, nutq nafasi, diksiya, nutq tezligi va intonatsion ifodalilikni shakllantirish masalalari tizimli yondashuv asosida yoritilgan. Maqolada nutq tovushlarining buzilishiga olib keluvchi omillar (artikulyatsion nuqsonlar, fonematik eshitishning yetarli rivojlanmaganligi, noto'g'ri nutq muhiti va boshqalar) tahlil qilinib, ularning oldini olishda pedagogik kuzatuv, og'zaki, amaliy va tahliliy metodlardan foydalanish samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida fonematik idrokni rivojlantirishga qaratilgan maxsus didaktik o'yinlar majmuasi ishlab chiqilib, ularning tajriba-sinov natijalari Farg'ona viloyati Qo'qon shahridagi maktabgacha ta'lim tashkiloti misolida tahlil qilingan.

Kirish. Maktabgacha yosh ona tilidagi barcha tovushlarning to'g'ri talaffuzini shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanib va maktabgacha ta'lim tashkilotida bu ish tugashi kerak.

Agar bolalarda artikulyatsiya apparati organlarining harakatchanligi va o'zgarishi, agar ular o'z ovozlari qanday boshqarishni bilsalar, nutq nafasi yetarli darajada rivojlangan bo'lsa, tovushlarning to'g'ri talaffuzini shakllantirish mumkin. To'g'ri talaffuzni shakllantirish uchun yaxshi rivojlangan nutq eshitish qobiliyatiga ega bo'lish juda muhimdir, chunki bu o'z-o'zini nazorat qilishni ta'minlaydi va o'z-o'zini tekshirish har doim yaxshilanishga undaydi.

Ovoz talaffuzining buzilishi nutq apparati nuqsonlari (qattiq va yumshoq tanglayning bo'linishi), tish-jag' tizimining tuzilishidagi og'ishlar, artikulyatsiya organlarining harakatchanligi yetarli emasligi, fonematik eshitishning rivojlanmaganligi (ba'zi tovushlarni boshqalardan ajrata olmaslik) tufayli yuzaga kelishi mumkin. Jismoniy eshitishning pasayishi, nutqqa beparvolik bilan munosabatda bo'lish (o'zini va boshqalarni tinglay olmaslik), boshqalarning noto'g'ri nutqini o'zlashtirish ham talaffuz etishmasligiga olib kelishi mumkin.

Bolalar tomonidan tovushlarning noto'g'ri talaffuzi tovushni o'tkazib yuborish, bitta tovushni boshqasiga almashtirish, tovushning buzilgan talaffuzida ifodalanadi. Tovushlarni almashtirish va buzilishi aniqlangan bolalar bilan o'z vaqtida ishlashni boshlash ayniqsa muhimdir, chunki kelajakda tovushlarni almashtirish yozma nutqda paydo bo'lishi mumkin (bir harfni boshqasiga almashtirish) va buzilgan talaffuz qilingan va o'z vaqtida tuzatilmagan tovushlar kelajakda logopedan va bolaning o'zidan ko'p kuch va vaqt talab qiladi.

Shuni esda tutish kerakki, tovushni talaffuz qilishning kamchiliklari maxsus davoqlash va o'qitishni talab qiladigan boshqa, yanada murakkab nutq buzilishining belgisi (alaliya, dizartriya va boshqalar) bo'lishi mumkin.

Bolalarni barcha tovushlarni har qanday holatda (so'zning boshida, o'rtasida va oxirida) va so'zning turli xil tuzilishida (har qanday undosh tovushlar bilan birgalikda va so'zdagi har qanday bo'g'inlar bilan) to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish; nutqda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'z vaqtida aniqlash va agar kerak bo'lsa, ularni o'z vaqtida maxsus bolalar muassasalariga yuborish maqsadga muvofiq.

Diksiya ustida ishlash. Yaxshi diksiya, ya'ni har bir tovushning aniq, ravon talaffuzi, so'z va iboralar bolada asta-sekin, artikulyatsiya apparati ishining rivojlanishi va yaxshilanishi bilan shakllanadi. Diksiya ustida ishlash ona tilidagi barcha tovushlarning to'g'ri talaffuzini shakllantirish bilan chambarchas bog'liq.

2 yoshdan 6 yoshgacha, nutqning barcha jihatlarini jadal rivojlanayotganda, bolaning so'z va iboralarini talaffuz qilishining ravshanligiga e'tibor berish, bolalarda nutqni sekin sur'atda taqlid qilish, so'zlardagi barcha tovushlarni aniq talaffuz qilish, iboralaridagi barcha so'zlarning aniq talaffuzi bilan tarbiyalash kerak. Ammo faqat

taqlid qilish orqali yaxshi diksiyaga erishish har doim ham mumkin emas. Bunga nutqning yetarli darajada rivojlanmaganligi, artikulyatsiya apparati organlarining harakatchanligi, o'z ovozigacha egalik qila olmaslik va boshqalar to'sqinlik qilishi mumkin.

Ko'pincha, noaniq diksiya beqaror e'tiborli, osongina qo'zg'aluvchan, ma'ruzachilarning nutqiga e'tibor qarata olmaydigan va o'zini tuta olmaydigan bolalarda shakllanadi. Bunday bolalarda nutq noaniq, so'zlar va iboralarining oxirini aniq talaffuz qilmaydilar.

Asta-sekin, boshqalarning nutqini va o'z nutqini diqqat bilan tinglash qobiliyatini rivojlantirish bilan, nutq nafasi, artikulyatsiya rivojlanishi bilan, ovozni o'zlashtirish bilan bolada diksiya yaxshilanadi.

Tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga grammatik jihatdan to'g'ri nutqning namunasini, yaxshi diksiya bilan berishi, ularni boshqalarning nutqini diqqat bilan tinglashga va talaffuzining ravshanligini kuzatishga o'rgatishi kerak.

Orfoepiya ustida ishlash. Odamlar bir-birini tushunishlari uchun ularning og'zaki nutqining ovozi qurilishi bir xil bo'lishi kerak. Shuning uchun tarbiyachilar nafaqat og'zaki nutq qoidalariga rioya qilishlari, balki bolalarni bunga o'rgatishlari kerak. Bolalar o'z nutqlarida mahalliy sheva nutqni, ishlatislari, urg'ularni noto'g'ri qo'yishlari uchraydi.

Tarbiyachi bolalarning adabiy talaffuz me'yorlariga rioya qilishlarini doimiy ravishda nazorat qiladi. Tarbiyachilarning vazifasi: ona tilining orfoepik me'yorlarini o'zlashtirish, mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishda turli xil qo'llanmalar, lug'atlardan muntazam foydalanish orqali nutqning talaffuz madaniyatini oshirish.

Nutq tezligi ustida ishlash. Nutq tezligi deganda nutqning vaqt o'tishi tezligi tushuniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar sekin harakatga qaraganda tez sur'atda gapirishadi. Bu nutqning ravshanligi, ravonligiga salbiy ta'sir qiladi, tovushlarning artikulyatsiyasi yomonlashadi. Ko'pincha bu og'ishlar uzun so'zlar yoki iboralarini talaffuz qilishda sodir bo'ladi.

Tarbiyachining ishi bolalarda nutq tezligini suratini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak, bunda so'zlar ayniqsa aniq eshitiladi.

Intonatsion ifodalilik ustida ishlash. Intonatsiya-bu ovozli nutqning barcha ifodali vositalarining murakkab majmuasi, shu jumladan:

- musiqiylik – so'z (tovush) talaffuz qilishda ovozning ko'tarilishi va pasayishi, bu nutqqa turli xil (ohangdorlik, yumshoqlik, muloyimlik va boshqalar) beradi va monotonlikni oldini oladi. Ohang ovozli nutqning har bir so'zida mavjud. Uning unli tovushlari balandligi va kuchi bilan o'zgarib turadi;

- temp - nutq segmentlari orasidagi pauzalarini hisobga olgan holda, nutqning mazmuniga qarab nutqning tezlashishi va sekinlashishi;

- ritm - urg'ularni bir xil almashinuvi (ya'ni ularning quyidagi fazilatlar: uzunlik va qisqalik, ovozning ko'tarilishi va pasayishi);

• frazeologik va mantiqiy urg'u- gapning ma'nosiga qarab pauzalar, ovozning oshishi, so'zlarning talaffuzining katta kuchlanishi va uzunligi (mantiqiy urg'u);

• nutq tembr- tembr-bu ovozning qo'shimcha artikulyatsion koloriti, bir xil balandlikdagi har bir tovushning o'ziga xos tomoni, sifati, tovlanishi. Og'iz bo'shlig'ida nutq organlarining ko'p yoki kam kuchlanishi, rezonatorlar hajmining o'zgarishi natijasida qo'shimcha ohanglar hosil bo'ladi, bu asosiy ohangga maxsus soya, maxsus rang beradi.

Muloqot jarayonida ushbu ravonlik vositalari yordamida fikrlar va iboralar, shuningdek hissiy-ixtiyoriy munosabatlar aniqlanadi. Intonatsiya tufayli fikr to'liq xarakterga ega bo'ladi, bayonotga uning asosiy ma'nosini o'zgartirmaydigan qo'shimcha ma'no berilishi mumkin, bayonotning ma'nosi ham o'zgarishi mumkin.

Intonatsion jihatdan ifodasiz nutq eshitish qobiliyatining pasayishi, nutq eshitishining rivojlanmaganligi, noto'g'ri nutq tarbiyasi, turli xil nutq buzilishlari (dizartriya, rinolaliya va boshqalar) natijasida bo'lishi mumkin.

Bola o'z nutqida turli xil his-tuyg'ular va tajribalarni yetkazish uchun ifoda vositalaridan to'g'ri foydalanishi kerak. Tarbiyachining nutqi hissiy bo'lishi kerak, intonatsion ekspressivlik namunasi bo'lib xizmat qilishi kerak.

Nutqning intonatsion ravonligi ustida ishlash asosan taqlid qilish orqali amalga oshiriladi. Tarbiyachi she'rlarni yodlashda, takrorlashda o'zi hissiy ifodali nutqdan foydalanadi va bola nutqining ekspressivligiga e'tibor beradi. Asta-sekin, bolalar tarbiyachining to'g'ri, ifodali nutqini eshitib, mustaqil nutqda kerakli intonatsiyalardan foydalanishni boshlaydilar.

Adabiyotlar tahlili. Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi M.A.Hamrayevning "Golden Brain" jurnalidagi "Fonetika, uning maqsad va vazifalari" nomli maqolasida Fonetikaning asosiy maqsadi –nutq tovushlarining hosil bo'lishi, talaffuzi, akustik tuzilishi va idrok qilinishini ilmiy jihatdan o'rganishdan ekanligini ta'kidlab o'tgan. Hamda fonetikaning asosiy vazifalaridan: til tovushlarining fiziologik va akustik xususiyatlarini o'rganish haqida, nutq tovushlarini tasniflash va tahlil qilish haqida, fonetik qonuniyatlarni aniqlash haqida, nutq tovushlarining o'zgarishini va rivojlanishini o'rganish haqida, lingvistik tadqiqotlar va amaliy nutq texnologiyalarida foydalanish uchun ma'lumotlar bazasini yaratish haqida fikr bildirgan.¹

Xalqaro pedagogik ta'lim fanlari akademiyasining akademigi, pedagogika fanlari doktori, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlari va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti professori Kadirova Fotima Rashidovnaning "Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi" nomli darsligida "Bolalar intonatsiyasining ayrim elementlarini (prosodemalar) gapning yaxlit intonatsiyasidan olishni o'rganadilar va buni alohida emas, balki gapning o'zida bajaradilar, shuningdek bolalar gapning o'zini (tugallangan fikr) intonatsiyasiga qarab tushunishni o'rganadilar. Ular intonatsiyani, ya'ni bayon va savol intonatsiyalarni tushunishni o'zlashtiradilar deb ta'kidlaydi."²

Profi Universiteti "Maktabgacha, boshlang'ich talim" kafedrasida professor v.b. pedagogika fanlari nomzodi O.Maxmudova "International Congress on Multidisciplinary Studies in Education and Applied Sciences" jurnalining "Мaktabгача Ёшдаги Болаларнинг Нутқий Вазифаларни Таълимий Тарбиявий Аҳамияти Ва Уларни Амалга Ошириш Йўллари" nomli maqolasida "Didaktik o'yinning o'ziga hos xususiyati ta'lim elementalining o'yin elementlari bilan bog'liqdir. Ta'lim, didaktik mazmun didaktik o'yinlarning boshqa tomoni-faoliyat bilan muvozanatlanadi. Shuning mashg'ulotlar bolalarning diqqatini imkon qadar ko'proq jalb qiladigan tarzda tashkil etiladi. Yaxshi ishlab chiqilgan didaktik o'yinda bolalar biror narsani o'rganayotganida shubxa qilamsligi kerak" degan g'oyani ilgari suradi.³

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim metodikasi fakulteti professori, pedagogika fanlari nomzodi D.R.Babayevaning "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" nomli risolasi "Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini rivojlantirish qonuniyatlari: 1) ona tilida nutqni idrok etish qobiliyati bola nutq organlarining mashqiga bog'liqligi; 2) nutq ma'nosini tushunish bola tomonidan umumlashtirishning turli darajasining leksik va grammatik til belgilari o'zlashtirilishiga bog'liqligi; 3) nutq me'yorini o'zlashtirish bolada tilni his etishning rivojlanganligiga bog'liqlari asoslangan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirishda tovush madaniyati alohida o'rin tutadi. Nutqning tovush madaniyati o'z mohiyatiga ko'ra nutq madaniyatining tarkibiy qismlari yoritilgan."⁴

Metodologiya. Nutqning tovush madaniyati bo'yicha ishning barcha bo'limlari o'zaro bog'liqdir. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash bo'yicha o'yinlar va mashg'ulotlarni muntazam va izchil o'tkazish uchun "jonli" tovush ustida ishlash asos bo'lishi kerak. Har bir yosh bosqichida materialni asta-sekin murakkablashtirish kerak, unga nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashning barcha bo'limlari kiritilishi kerak. Ushbu maqsadga erishish uchun pedagogik kuzatuv, og'zaki metod, tahlil metod va amaliy metodlar tanlab olindi.

Nutqning ovozi madaniyatini shakllantirish uchun o'yinlar:

1. "Tovushni ushlab ol!" o'yini.

Maqsad: fonematik idrokni rivojlantirishga qaratilgan o'yin faoliyati.

Tavsif: tarbiyachi-pedagog (yoki sun'iy intellekt dasturi) so'zlarni talaffuz qiladi, bola berilgan tovushni eshitganda (masalan, "Sh") qarsak chaladi.

Misol: "it, sharbat, uy, fil, mushuk,..."- biz" sharbat "va" mushuk" so'zlarida qarsak chalinadi.

2. "Kim so'zlayapti?" o'yini.

Maqsad: intonatsiya, ovoz balandligi va nutq tezligini rivojlantirish.

Tavsif: bolalar hayvonlar, transport, tabiatning ovozlari taqlid asosida tasvirlaydilar.

Misol: "mushuk qanday qilib miyovlaydi? Soat qanday ovoz chiqaradi? Sichqoncha qanday ovoz chiqaradi?"

3. "To'g'ri takrorlang" o'yini.

Maqsad: fonematik idrok, diqqat- e'tiborini va ravon talaffuzni rivojlantirish.

Tavsif: Tarbiyachi-pedagog yoki sun'iy intellekt dasturi bolaga so'z yoki bo'g'in talaffuz qiladi. (masalan, "sa", "sha", "cha") va u aniq takrorlaydi. So'ng talaffuz haqida fikr bildirishi mumkin.

4. "Sehrlil tovushlar" o'yini.

Maqsad: tovushlarni shakllantirish va mustahkamlash.

Tavsif: ko'zgu bilan o'yin - bola pedagog yoki sun'iy intellekt dasturi bilan birgalikda artikulyatsiyaga qarab tovushlarning talaffuzini (masalan, "sh", "j", "r") o'rgatadi.

5. "Aks sado" o'yini.

Maqsad: intonatsiya va urg'u tushunchasini o'rgatish.

Tavsif: Tarbiyachi-pedagog so'zlarni ma'lum bir intonatsiya: so'roq, undov, pichirlash va boshqalar bilan talaffuz qiladi va bola aks sado sifatida takrorlaydi.

6. "Chivin yedi" o'yini (tovushlarga e'tibor berish uchun)

Maqsad: eshitish e'tiborini va artikulyatsiyasini rivojlantirish.

Tavsif: Tarbiyachi-pedagog tovushlarni olib tashlab, iborani aytadi: "pashsha tovushni "s" bilan yedi" — "sho'rva" so'zi "o'rva", "mushuk" — "ushuk" ga aylanadi. Bola so'zda tushurib qoldirilgan tovushni topib, so'zni to'liq va to'g'ri aytish kerak.

Natijalar. Tadqiqotda keltirilgan metodlarni tajriba sinov bosqichlarini Farg'ona viloyati Qo'qon shahar 18-sonli DMTT ning katta yoshli guruhlarining 60 nafar respondentida o'tkazildi.

¹ Abdulazizova, D., & Hamrayev, M. (2025). FONETIKA, UNING MAQSAD VA VAZIFALARI. GOLDEN BRAIN, 3(3), 75-78. <https://webgoldenbrain.com/index.php/gb/article/view/841>

² F.R.Qodirova, R.T.Qodirova. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. Toshkent. "Istiqlol" 2006

³ Oyabarchin Maxmudova. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy vazifalarini ahamiyati va ularni amalga oshirish yo'llari. Conference Zone, 78-81. Retrieved from <https://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/714>

⁴ D.R.babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. Toshkent-2018.

Jadval 1. 5-6 yoshli bolalarni ona tilidagi tovushlarini audial idrok etish ko'nikmalari ko'rsatkichlari

1. *Namunada keltirilgan tovushni so'zda idrok etadi.*

2.	Taqlid asosida tovushlarni idrok etadi va to'g'ri takrorlay oladi.
3.	Artikulyatsiya mashqlarini namuna asosida to'g'ri takrorlay oladi.
4.	Talaffuz qilingan tovushlarni taqlid asosida to'g'ri takrorlay oladi.
5.	Namuna asosida talaffuz qilingan so'zlarni intonatsion tarorlaydi.
6.	So'zda tushurib qoldirilgan tovushni so'zni ma'nosiga qarab topadi va to'ldiradi.

Jadval 2. 5-6 yoshli bolalarni ona tilidagi tovushlarini audial idrok etish ko'nikmalari me'zonlari

Yuqori Ko'rsatkichlar asosida respondent 6 tadan 5 yoki 6 tasiga javob bera olsa

<i>O'rta</i>	Ko'rsatkichlar asosida respondent 6 tadan 3 yoki 4 tasiga javob bera olsa
<i>Past</i>	Ko'rsatkichlar asosida respondent 6 tadan 2 yoki umuman javob bera olmasa javob bera olsa

Jadval 3. 5-6 yoshli bolalarni ona tilidagi tovushlarini audial idrok etish ko'nikmalari diagnostika darajalari jadvali (miqdor va foiz)

t.r	O'yin nomi	Ko'rsatkichlar		
		Yuqori	O'rta	Past
1.	"Tovushni ushlab ol!" o'yini	20 ta – 33.3%	30 ta -50%	10-16.7%
2.	"Kim so'zlayapti?" o'yini	16 ta -26.7%	24 ta - 40%	20-33.3%
3.	"To'g'ri takrorlang" o'yini	17 ta -28.3%	29 ta - 48.3%	14 ta -23.4%
4.	"Sehrli tovushlar" o'yini	19 ta -31.6%	28 ta - 46.7	13 ta -21.7%
5.	"Aks sado" o'yini	20 ta -33.3%	25 ta - 41.7	15 ta -25%
6.	"Chivin yedi" o'yini	15 ta -25%	35 ta - 58.3	10 ta -16.7%

Tadqiqotimizning tajriba natijalari diagnostikasi ma'lumotlaridan hulosalar qilish mumkin:

"Tovushni ushlab ol!" o'yinida - 60 ta respondentdan – 20 ta yuqori ko'rsatkich. 30-tasi o'rta ko'rsatkich va 10 tasi past ko'rsatkich bilan;

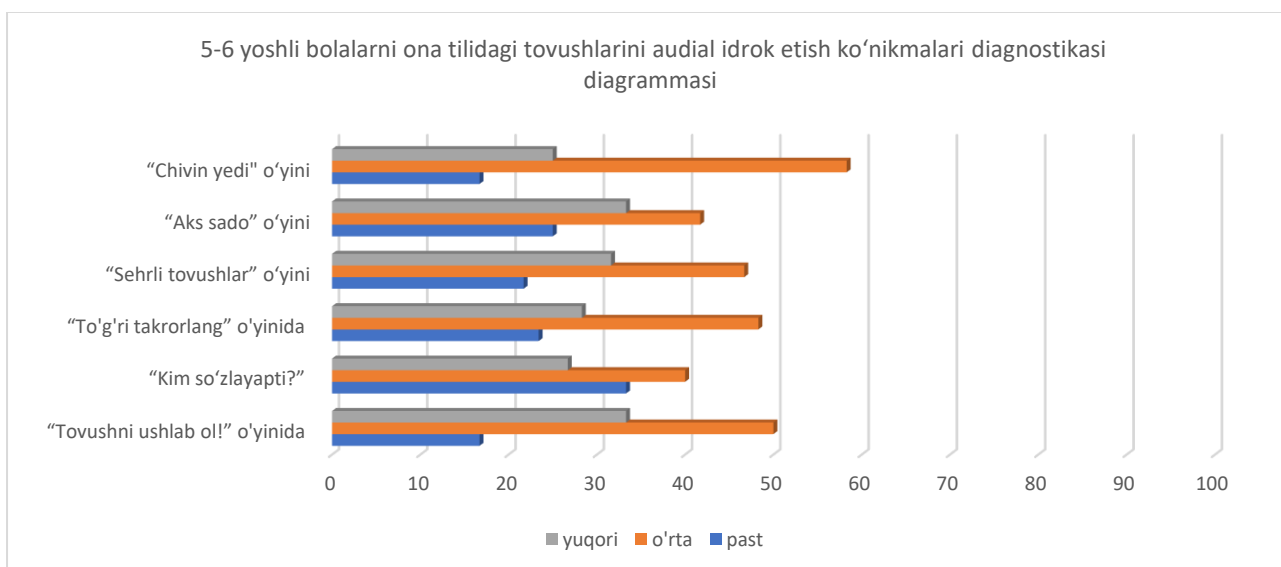
"Kim so'zlayapti?" o'yinida 60 ta respondentdan – 16 ta yuqori ko'rsatkich, 24-tasi o'rta ko'rsatkich va 20 tasi past ko'rsatkich bilan;

"To'g'ri takrorlang" o'yinida 60 ta respondentdan – 17 ta yuqori ko'rsatkich, 29-tasi o'rta ko'rsatkich va 14 tasi past ko'rsatkich bilan;

"Sehrli tovushlar" o'yinida 60 ta respondentdan – 19 ta yuqori ko'rsatkich, 28-tasi o'rta ko'rsatkich va 13 tasi past ko'rsatkich bilan;

"Aks sado" o'yinida 60 ta respondentdan – 20 ta yuqori ko'rsatkich, 25-tasi o'rta ko'rsatkich va 15 tasi past ko'rsatkich bilan

"Chivin yedi" o'yinida 60 ta respondentdan – 15 ta yuqori ko'rsatkich, 35-tasi o'rta ko'rsatkich va 10 tasi past ko'rsatkich bilan tadqiqotimizning nazorat tajribasi yakunlandi.

Tadqiqot tajribasining tahlil natijalariga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalarni monologik nutqi, xususan hikoya qilish ko'nikmasi shakllanmaganligi: rasmdagi syujetga mos so'zlarni faol nutqida qo'llay olmasligi, sifatlovchi va harakat fe'l so'zlardan foydalana olmasligi, grammatik sodda va murakkab jumlar tuzishda qiyinchiliklarga duch kelganligi. Tuzgan jumalarda sinonim va antonim so'zlardan foydalanmaganligi, berilgan rasm asosida mantiqan tugallangan yaxlit hikoya tuzib bera olmasligi sabab bo'ladi.

Muhokama. Bolalar nutqini rivojlantirishning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, nutqning tovush madaniyatini shakllantirish uchta asosiy bosqichga bo'linishi mumkin.

Birinchi bosqich-1 yil 6 oydan 3 yoshgacha. Ushbu bosqich (ayniqsa uning boshlanishi uchun) faol lug'atning jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ilgari shakllangan artikulyatsion harakatlar, butun so'zni talaffuz qilishda ishlaydi, ba'zi o'zgarishlarga aniqlik kiritildi. Bolaning butun so'zni talaffuz qilishga ongli ravishda taqlid qilish qobiliyati rivojlanadi, buning natijasida tarbiyachi bolaning nutqining tovush tomonining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ish samaradorligi sezilarli darajada oshadi, chunki bu yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlar kichik guruhlar bilan o'tkaziladi.

Ikkinchi bosqich-3 yoshdan 5 yoshgacha. Bu yoshda so'zning fonetik va morfologik tarkibi shakllanadi. Eng qiyin artikulyatsiya harakatlarini takomillashtirish davom etadi. Bu bolaga bo'shliq, affrikat va sonolik tovushlarni ko'paytirish imkoniyatini beradi. Ushbu bosqichdagi ish bolalarning so'zning tovush tomoniga sezilarli darajada ongli munosabatiga asoslanadi va ona tilidagi barcha tovushlarni izchil ishlab chiqishga asoslanadi.

Uchinchi bosqich- 5 yoshdan 7 yoshgacha. Ushbu bosqich, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining tovush tomonini shakllantirishning yakuniy davri hisoblanadi. Bosqichning boshida, eng qiyin izolyatsiya qilingan artikulyatsiya harakatlari shakllangan edi, ammo artikulyatsiya yoki akustik xususiyatlarga yaqin bo'lgan tovushlar aniq farq qilishi (talaffuzda ham, nutqni eshitish idrokida ham) muhimdir. (s-sh, s-z va boshqalar). Bunday tovushlarni farqlashni takomillashtirish bo'yicha maxsus ishlar bolalarning fonemik eshitishini yanada rivojlantirishga, fonemalarni ma'no ajratuvchi tovushlar sifatida o'zlashtirishga yordam beradi.

Ushbu bosqichda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash tovushlarning asosiy juftlarini farqlashga asoslanadi va shu bilan birga diksiya, temp, intonatsion ekspressivlik va boshqalar ustida ishlashni o'z ichiga oladi.

Har bir bosqichda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash bo'yicha ishlarning asosiy mazmunini hisobga olgan holda, tarbiyachi bir vaqtning o'zida bolalar nutqini rivojlantirishning individual xususiyatlarini hisobga olishi kerak.

Har bir yosh bosqichida nutqning ovoqli madaniyatini tarbiyalash 1-bosqich-1 yoshdan 6 yoshgacha 3 yoshgacha amalga oshiriladi.

Bir yarim yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda nutqni tushunish tez rivojlanadi, so'z boyligi keskin oshadi va so'z tuzilishi yaxshilanadi. Ular avval tovush birikmalarini, so'ngra oddiy iboralarni, kichik she'rlarni osongina takrorlaydilar agar ikki yoshida bola ikki yoki uchta so'zdan iborat iboralarni ishlatsa, uchinchi yil oxiriga kelib u uch yoki besh yoki undan ortiq so'zlardan iborat murakkabroq dizayndagi iboralarni quradi. Ushbu davrda nutq nafaqat kattalar bilan, balki tengdoshlari bilan ham aloqa vositasi sifatida shakllanadi.

Ayni paytda bolalarda nutqning tovush tomoni: ovoqli va artikulyatsiya apparati, ovoqli talaffuz, eshitish hissi jadal rivojlanadi. Yaxshi, aniq, to'g'ri intonatsion ifodali nutqni ta'minlash uchun yoshligidan bolalar bilan nutqning tovush madaniyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni bajarish bosqichdagi asosiy vazifa eshitish idrokini

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulazizova, D., & Hamrayev, M. (2025). FONETIKA, UNING MAQSAD VA VAZIFALARI. *GOLDEN BRAIN*, 3(3), 75-78. <https://webgoldenbrain.com/index.php/gb/article/view/841>
2. F.R.Qodirova. R.T.Qodirova. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. Toshkent. "Istiqol" 2006
3. Oyabrchin Maxmudova. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy vazifalarini ahamiyati va ularni amalga oshirish yo'llari. Conference Zone, 78-81. Retrieved from <https://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/714>
4. D.R.babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. Toshkent-2018.

doimiy ravishda rivojlantirish, artikulyatsiya apparati organlarini mustahkamlash va rivojlantirishdir.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun bolalar bilan ishlab chiqariladigan tovushlarning ma'lum guruhleri olinadi. Asosan, bu tovushlarning eng oddiy guruhleri: unillar - a, i, o; lablangan-p,b,m; orqa til-k, g, x; lab-tish-v, f; oldingi til-t, d, n. ikki yildan so'ng asta-sekin artikulyatsiyada murakkabroq tiloldi tovushlar ham beriladi sirg'aluvchilar tovushlar- -s,z;; xirillash - h,x;; sonolik - l, r, lekin bu 3 yoshli bolalarda to'g'ri talaffuzga erishish kerak degani emas. Ushbu tovushlarning to'g'ri talaffuzi tizimli mashg'ulotlar tufayli asta-sekin, 5-6 yoshga kelib ishlab chiqiladi.

To'g'ri talaffuzni tarbiyalash ona tilidagi barcha tovushlarni izchil ishlab chiqish bilan amalga oshiriladi. Bunday holda, siz nafaqat ma'lum tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish mahoratini, balki bolaning eshitish qobiliyatini ham shakllantirishingiz kerak, eshitish va artikulyatsion nazoratning aloqalari, ularsiz tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish mumkin emas.

Xulosa va tavsiyalar. Tovushni talaffuz qilish bo'yicha ishlar nutqning tovush madaniyatining boshqa bo'limlari (nutqni eshitish, artikulyatsiya, nutq nafasi, ovoz, diksiya, temp, nutqning intonatsion ravonligini rivojlantirish) bo'yicha ishlar bilan birlashtirilgan.

Ishning 1-turi – artikulyatsiya apparati organlarining harakatlarini aniqlashtirish. Tarbiyachi harakatlarni rivojlantirish yoki aniqlashtirish, tovushlarni to'g'ri ifodalashga yordam beradigan muayyan pozitsiyalarni ishlab chiqish uchun o'yin mashqlarini beradi. Shu bilan birga, nutqning tovush madaniyatining quyidagi bo'limlari ustida ishlash ajralib turadi: aniq va to'g'ri artikulyatsiyani tarbiyalash, uzoq muddatli, ovoz balandligini rivojlantirish.

Ishning 2 - turi – ajratilgan tovushni talaffuz qilishni aniqlashtirish va nutqni eshitishni rivojlantirish. Tarbiyachi izolyatsiya qilingan tovushni talaffuz qilishni aniqlashtirish yoki uni taqlid qilish uchun nomlash uchun o'yinlar yoki o'yin mashqlarini beradi. Bolalarning e'tiborini ushbu tovushni va uning tovushini talaffuz qilishda artikulyatsiya apparati organlarining holatiga qaratadi. O'yinlar ma'lum bir tovushni tovushlar guruhidan ajratish uchun ishlatiladi.

Ushbu turdagi ish nutq eshitish qobiliyatini, ovoz balandligini o'lchash qobiliyatini, artikulyatsiya apparati, nutq nafasini rivojlantirishga yordam beradi.

3-ish turi – so'zlardagi tovushning to'g'ri talaffuzini tarbiyalash va fonemik eshitishning rivojlanishi. Tarbiyachi so'zlardagi tovushlarning aniq va to'g'ri ishlatilishiga hissa qo'shadigan turli xil materiallarni (asosan didaktik o'yinlar) beradi. Birinchidan, mashq qilingan tovush ta'kidlangan so'zlar beriladi. Bolalar uni aniqroq, uzoqroq talaffuz qilishni o'rganadilar, tovushni ovoz bilan ajratib ko'rsatish qobiliyatini rivojlantiradi va kelajakda nafaqat ajratib ko'rsatish, balki bo'g'indagi o'rinni aniqlashni o'rganadilar. Shu bilan birga, orfoepik me'yorlarga muvofiq fonemik eshitish, diksiya va so'zlarni talaffuz qilishni takomillashtirish muammolari hal qilinadi.

4-ish turi – iborali nutqda tovushlarning to'g'ri talaffuzini tarbiyalash va nutqni eshitishni rivojlantirish.

Tarbiyachi maxsus tanlangan so'z o'yinlari, sof so'zlar, topishmoqlar, she'rlar, hikoyalar, ertaklar kabi nutq materialini beradi. U sanab o'tilgan materialda ushbu tovushning to'g'ri ishlatilishini nazorat qiladi. Mustaqil nutqda tovush bilan to'g'ri talaffuzni tarbiyalash nutqni eshitish va nutq nafasini rivojlantirish, nutqning o'rtacha tezligi va intonatsion ravonligidan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish bilan birlashtirilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning tovush madaniyatini shakllantirishga qaratilgan nutq o'yinlari — ya'ni fonemik eshitish, to'g'ri talaffuz, ritm, temp va nutqning intonatsiyasini rivojlantirish.

5. S.A.Maxmudova, & Qambarova, Y. (2024). NEYROGIMNASTIKANING MAKTABGACHA YOHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIGA TA'SIRI, O'RNI VA AHAMIYATI. *University Research Base*, 112–115. Retrieved from
6. Maxmudova, S. (2024). MAKATABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN LUG'AT ISHINI OLIB BORISHNING METODIK TIZIMINING QIYOSIY TAHLILI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 13, 205–210. <https://doi.org/10.54613/ku.v13i.1057>
7. Oybarchin Makhmudova, . (2022). PROBLEMS OF TEACHING PRESCHOOL CHILDREN IN FINE ACTIVITIES. *CURRENT RESEARCH*

JOURNAL OF PEDAGOGICS, 3(01), 17–21.
<https://doi.org/10.37547/pedagogics-crip-03-01-03>
8. Makhmudova, O. (2024). THEORETICAL VIEWS OF FINE ARTS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF A PRESCHOOL CHILD. University Research Base, 515–518. Retrieved from <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/562>

9. Makhmudova Oybachin. (2023). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF VISUAL ACTIVITIES OF PRESCHOOL CHILDREN. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 8(8), 101–105. <https://doi.org/10.54613/ku.v8i8.815>